

Információkeresés. Tájékozódás a könyvtárban

A katalógus fogalma:

A könyvtár állományát formai és tartalmi szempontból feltáró tájékoztatási segédeszköz. A katalógus a könyvtári állomány feltárásának alapvető eszköze, amely az egyes dokumentumokról készített leírásokat (katalóguscédula) különböző szempontok szerint rendezve tartalmazza. A teljes feltárást a legtöbb könyvtárban a katalógusrendszer biztosítja, amely magában foglalja az adott állomány eltérő szempontok szerinti, más-más jellemző elem kiemelésével létrehozott többféle katalógusát.

A katalógus kialakulásának főbb állomásai.

A könyvtári állományt leíró katalógus már az ókorban is készült. A tudós költő, Kallimakhosz a Kr. e. III. században összeállította az alexandriai könyvtár jegyzékét a szerző, a cím és a terjedelem megjelölésével.

Az ókori keleti, a görög, a római gyűjtemények is szakrend szerint csoportosították a műveket. A jegyzékek azonban sokszor csak a szerzőt tüntették fel, cím helyett az első néhány szó jelölte a dokumentumot.

A középkori kódexeknek, melyek sokszor több művet is magukba foglaltak, nem volt közös címük, a leltárak az első mű címe alapján tartották nyilván a könyveket. Így persze nem lehetett biztosan tudni, hogy milyen műveket tartalmaz még a kötet. A nyilvános könyvtárak terjedésével nőtt meg az igény arra, hogy a gyűjtemények állományairól a lehető legpontosabb leírás készüljön, hiszen csak ezek segítségével lehet tájékoztatni az olvasókat.

A katalóguscédula és a bibliográfiai tétel összehasonlítása:

Minden katalóguscédula tartalmazza az összes olyan adatot, amelyeket egy bibliográfiai tétel is tartalmaz. Azaz a katalóguscédulán és a bibliográfiai tételeken is megtalálható a szerző(k) vagy szerkesztők, cím, alcím, kiadásjelzés, a kiadó neve, székhelye, a megjelenés éve, a terjedelem adatai. A katalóguscédulán ezen felül megtalálhatók a tárgyszavak, az ETO-szám, a cutter szám, a leltári szám, az ISBN vagy ISSN szám a könyv ára, a kiadvány minősége (fűzött, ragasztott stb.), a szerző születési és halálozási éve.

Főbb katalógustípusok elrendezési elvei:

Alapkatalógus

- Betűrendes katalógus:
  - ☞ A könyvtári betűrend nem tesz különbséget a rövid és hosszú magánhangzók között, hiszen ez a betűrend nemzetközi
  - ☞ Ugyanezért a két- és háromjegyű betűk jegyeit külön betűként értelmezzük pld. cs=c+s
  - ☞ Így a könyvtári ábécé betűi a következők : a b c d e f g h i j k l m n o ö p q r s t u ü v w x y z
  - ☞ A besorolásnál a névelőt (a, az, egy) nem vesszük figyelembe
  - ☞ Ha a címek első szava, illetve a szerzők vezetékneve megegyezik, a besorolás a következő szó vagy a keresztnév alapján történik
  - ☞ Ugyanazon szerzők különböző műveit címük alapján soroljuk be
- Sorozati katalógus: azokról a könyvekről tájékoztat, amelyek sorozatok keretében jelennek meg.
- Szakkatalógus: arról ad tájékoztatást, hogy egy-egy témakör milyen műveket tartalmaz.
  - ☞ A besorolás alapja az ETO-jelzet
  - ☞ A tájékozódást megkönnyíti a betűrendes mutató használata: ez szakok, témakörök fogalmainak betűrendes felsorolása

Egyéb katalógusok

- ☞ Kéziratkönyvtári katalógus: helyben olvasható könyvek, beosztása azonos a szakkatalógusokéval

- ☞ Történelmi katalógus: eseményt vagy korszakot feltüntető osztólapok mögött a cédulák szerzői betűrendben találhatóak

A tárgyszó katalógus:

A tárgyszó katalógus betűrendes katalógus. A besorolás alapja a tárgyszó, amely a dokumentum tartalmát fejezi ki röviden, egyértelműen. Egy dokumentum esetén több tárgyszó is előfordulhat. A katalóguscédulák a tárgyszavak betűrendjében szerepelnek. Előnye, hogy az olvasók is könnyen használhatják, alkalmas a dokumentumok tartalmának sokoldalú megközelítésére. Hátránya, hogy könyvtárhoz kötött, sok benne a szubjektív tényező.

Az Egyetemes Tizedes Osztályozás (ETO) szerepe a szakkatalógus rendszerében:

A szakkatalógus olyan hierarchikus felépítésű rendszer, amely számok segítségével írja le a tudományos művek rendszerét. Az Egyetemes Tizedes Osztályozás (ETO) tízes csoportokra osztja a tudományterületeket: ezek a főosztályok, amelyek (megint tízes beosztás szerint) osztályokra, azok pedig további alosztályokra bomlanak. Erre azért van szükség, hogy az egyre szűkebb, konkrétabb felé haladva minél mélyebb, pontosabb legyen a dokumentum tartalmának a leírása. Így kereséskor a témának leginkább megfelelő dokumentumot lehet megtalálni.

Az összes ETO-jelzetet nem kell betanulni, mert a szakkatalógusban történő tájékozódást mindig segíti egy betűrendes mutató, amelynek segítségével megtalálhatjuk a megfelelő ETO-számokat.

A számítógépes katalógusok, mint tájékoztató eszközök:

A számítógépes katalógus megvalósítása egy adatbázis. Ez a tájékoztató eszköz a könyvtárt kiszolgáló számítógépes programnak egy olyan funkciója, amely az olvasó számára is hozzáférhető. A legtöbb program lehetővé teszi a szerzők és közreműködők, a cím, a raktári jelzet, az ETO-szám és a tárgyszó szerinti keresést. Ha konkrét adatot nem ismerünk a program lehetőséget nyújt arra is, hogy egy téma, fogalom, kulcsszó segítségével böngésszünk a könyvtári állományban. A keresés eredményét a számítógép kijelzi találatok formájában, megjeleníti a címleírást, irodalomlistát is készít a megadott szempontok alapján. Ha szükségünk van egy adott dokumentumra a könyvtáros tájékoztat a dokumentum kölcsönözhetőségéről, hozzáférhetőségéről.

A számítógépes katalógusok felépítésének szerkezeti sajátosságai:

Az adatállomány minden elemét csak egyszeresen tárolják, több szempont alapján lehet visszakeresni, de ha pl. javítani kell, akkor azt elég csak egy helyen. A cédulakatalógusnál ezt legalább 5-6 helyen kell elvégezni. Általában lehet keresni szerzők, közreműködők, cím és címváltozatok, raktári jelzet, ETO-szám illetve tárgyszó szerint. A keresés végén a számítógép jelzi a találatok számát, címleírást ad. Megtudhatjuk azt is, hogy az adott dokumentum megvan-e a könyvtárban. Ha nincs, abban is segít, hogy melyik másik könyvtárban keresendő. Egyes könyvtárak nyilvános számítógépes katalógusai hozzáférhetőek az interneten.

Néhány számítógépes katalógus ismerete (SZIRÉN, KISTÉKA, MOKKA):

A **Szirén** program a Magyar Nemzeti Bibliográfia adatait, címleírásait veszi alapul az adatbázisának összeállításakor, ezeket alakítja át a felhasználói igények figyelembe vételével. Ezt az adatbázist állandóan frissítik.

A szirén program főmenüje sok lehetőséget tartalmaz. A legtöbbjüket a könyvtárosok, tájékoztató szakemberek, informatikusok használják, olvasóként a keresőfunkciók használatát érdemes elsajátítani. A főmenüben érdemes a gyorskeresést választani, azon belül a keresést saját állományban. Itt kereshetünk téma, szerző neve, összes közreműködő neve, a közreműködő tevékenysége, a szerzői minőség szerint, pontos főcím, a cím szavainak ismeretében, a könyvtár szakjelzete alapján, a sorozati cím segítségével, a könyvtári lelőhely megjelölésével, A megjelenés helye, éve, a kiadó neve alapján

vagy leltári szám szerint. A saját állományban való keresésnél tehát meg kell adni a szempontot, utána a találatok alapján tételes listát kérni, majd abból kiválasztani a nekünk szükséges dokumentumot, és azt megkeresni a raktári rendben.

Mokka(Magyar Országos Közös Katalógus): az 1980-as években kezdődtek létrehozatalának első lépései. A rendszert ma a Magyar Országos Közös Katalógus Egyesület az Országos Széchényi Könyvtárral együtt működteti. A tagkönyvtárak saját katalógusaikat a megfelelő tartalmi és formai átalakítás után töltötték fel a MOKKA szerverére; itt a kettősséget kizáró program segítségével már minden tétel csak egy helyen szerepel. Amennyiben a tételhez kapcsolódó dokumentum több helyen is fellelhető, akkor a rekordba valamennyi lelőhelykódja is elhelyezésre kerül. A Nemzeti Periodika Adatbázissal való együttműködés során a MOKKA-n keresztül a periodikák (újságok) is elérhetővé válnak.

Kistéka: kisebb városi, községi, iskolai könyvtárak számára készített egyszerűen kezelhető, korszerű, elérhető árú könyvtári szoftver. Windows operációs rendszerű gépekre készült. Könnyen telepíthető, nem kell költeni sem új hardverre, sem új operációs rendszerre. Az MTA SZTAKI Könyvtári Informatikai Csoportja hozta létre és működteti.

Jellemzői:

- ✓ Egyszerűen kezelhető
- ✓ Az internet maximális kihasználása
- ✓ Távfelügyelet az interneten keresztül
- ✓ Böngészőből végezhető műveletek
- ✓ Minimális hardver igények
- ✓ Magyar szabványok alkalmazása

Az adatbázis és a felhasználó elválhat egymástól, lehetnek távol a kistéka programot tartalmazó géptől, mivel interneten elérhető, bárhol használható olyan számítógépnél, amelyen van internet explorer program és Windows operációs rendszer. Moduljai: katalogizálás, kölcsönzés, nyilvános olvasói katalógus.

Keresési stratégiák a könyvtári rendszerben:

Nem is olyan régen egy adott könyvtár állományában még a cédulakatalógus-rendszerben lehetett keresni. A cédulakatalógusban egy-egy mű adatai egy cédulára kerülnek (szerző, cím, alcím, közreműködők, a kiadás helye, kiadó neve, kiadás éve, sorozat címe, a mű tartalmát leíró ETO-szám és tárgyszó).

A cédulakatalógus fajtái:

- **Betűrendes**: (a cédulákat a szerző vagy a cím ábécé rendjében helyezik el – így jön létre a szerzői betűrendes, ill. a cím szerinti katalógus)
- **Tárgyi katalógus** a cédulák helyét a dokumentumok tartalma határozza meg.
- **Szakkatalógus**: a könyvek tartalmát feltáró ETO számok sorrendjében következnek a cédulák.
- **Tárgyszó katalógus**: a könyv tartalmát leíró tárgyszó (pl. matematika – geometria) ábécé rendjében követik egymást a cédulák.

Számítógépes katalógus, adatbázis:

A cédulakatalógusokat ma már a legtöbb könyvtárban lezárták, s szinte minden könyvtárban már az olvasók is a számítógépes online katalógusokat használhatják.

A könyvtári számítógépes adatbázisok a cédulakatalógusok számítógépes változatai. Az adatbázis megfelel a katalógusszekrénynek, az egyes cédulák pedig a könyvtári rekordoknak. A rekordokban ugyanazok az adatok találhatóak, mint a cédulákon: szerző, cím, alcím, kiadás helye, éve, kiadó neve, sorozat címe, ISBN azonosító stb.

Az adatbázisban való keresés előnye a cédulakatalógushoz képest, hogy jóval több adatelemre kereshetünk benne.

Keresési módok:

- **Egyszerű keresés:** csak egy adatelemre kereshetünk (de bármelyikre: szerző, cím, cím szava, kiadó, évszám stb.) Előnye: kevés adat birtokában is kereshetünk – hátránya: nagy találati halmazzt kaphatunk (kivéve, ha pl. egyedi azonosító (ISBN szám), vagy pontos cím alapján keresünk). Használhatjuk a csonkolást jelentő karaktereket, illetve a joker karaktert.
- **Összetett keresés:** egyszerre több adatelemre kereshetünk, s ezeket a Boole-operátorok segítségével kapcsolhatjuk össze (AND, NOT, OR). Lehetőség van a kapott találati halmaz szűkítésére. Pl. szűkíthetjük a találati listát évszám szerint, kiadványtípus szerint (könyv, CD, video stb.), nyelv szerint.
- **Böngészés:** Ha nem tudjuk pontosan a keresett adatot, csak az elejét, azt beírva a böngésző mezőbe, egy indexlistát kapunk, amiből kiválaszthatjuk a keresett adatot (pl. ha beírjuk a mezőbe, hogy Batthyány, az indexlista tartalmazza az összes ilyen nevet)
- **Tárgyszó szerint:** ilyenkor célszerű kész, szabványos tárgyszójegyzékből (tezauruszból) kiválasztani a megfelelő tárgyszót.

A keresés algoritmusa:

Keresési kifejezések kiválasztása (pl. piramisok, Egyiptom), minél konkrétabb, annál jobb. Egy túl általános fogalom vagy gyakran használt név hatalmas találati eredményt ad. Pl. környezetszennyezés, Petőfi Sándor)

A kifejezések összekapcsolása (and, or, not) Esetleg szűkítés. Pl. 2000-2005 (a kiadás éve e két dátum közé essen) Logikai összekapcsolások...

Az egy- és többlépcsős keresés:

- **Egylépcsős keresés:** egyetlen művelettel hajtjuk végre a keresést. Ez sokszor nem ad optimális eredményt: vagy túl kevés, vagy túl sok lesz a találatunk (kivéve, ha pontos adatot, egyedi azonosítót adunk meg, pl. ISBN szám (International Standard Book Number, 13 jegyű).
- **Többlépcsős keresés:** A kapott találati halmazzt különböző módon szűkítjük (pl. kiadási év szerint, nyelv szerint, dokumentumfajta szerint).